

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ УЧИТЕЛЯ НА УЧНІВ ЯК ІНТЕГРАЛЬНА СКЛАДОВА УСПІШНОСТІ ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проблема підвищення ефективності психолого-педагогічного впливу, і на цій основі успішності викладацької діяльності, визначається як міждисциплінарна системна проблема впровадження в педагогічну практику у формі нововведень структурно й алгоритмічно нових методів впливу, утворених шляхом цілеспрямованої трансформації з рівня психологічних механізмів і закономірностей до рівня окремих педагогічних методик реалізації інтеракцій учителів з учнями.

Ключові слова: психолого-педагогічний вплив, інтеракції, успішність викладацької діяльності, педагогічні методики, взаємодія вчителів з учнями.

Успішність викладацької діяльності в школі чи ВНЗ – складний і багатофакторний процес. Частина з факторів освітнього середовища сприяють навчанню, вихованню та розвитку, частина – їх гальмують. Поряд з недостатнім усвідомленням вчителями систем таких чинників, складність керування ними та їх використання полягає в непередбачуваних змінах інтенсивності цих факторів, а також їх системних взаємодіях, що породжують нові інтегративні фактори. Переважна більшість факторів успішності викладацької діяльності пов'язана з сприйняттям і особистістю учнів, їх психофункціональним станом, змінах мотивів, емоцій, почуттів і настроїв протягом навчального інтервалу. Якщо викладач реалізує цілеспрямовану стратегію зі спробами змінити знання, розвинути вміння й вдосконалити властивості особистості учнів, то учні, унаслідок зміни станів збудження чи втоми, некерованості потоку власної свідомості, віковими протиріччями мотивів і установок, сприймають і засвоюють інформаційний потік і розвивальні впливи дуже хаотично. Тому повний і логічно викладений матеріал (лінія) з позиції викладача, у свідомості та в досвіді учнів, формується зі значними прогалинами (пунктир), що вимагає значної і переважно малоімовірної інтелектуальної та практичної роботи з боку учнів для заповнення таких пропусків у знаннях і вміннях. Мінімізація числа прогалин досвіду учнів в ході викладання є важливим показником успішності викладацької діяльності, покращення якої можливе за рахунок удосконалення системи впливів учителя на спрямованість, зміст свідомості, стану учнів тощо. Необхідне істотне реконструювання системи засобів впливу вчителя. На рівні педагогічної площини вивчення, вплив – це форма ініціювання, коригування, оцінювання діяльності учнів для досягнення певних результатів, що відображують ступінь досягнення ними навчальних цілей шкільних програм та рівня вихованості в межах мінімально необхідної системи індивідуальних якостей особистості. На рівні психології, вплив – це оперування з компонентами свідомого та підсвідомого, підвищення їх усвідомленості, коригування суб'єктивної значущості, зміна емоційного і функціонального стану людини, формування психологічно виправданих структур індивідуальної діяльності учнів з акцентом на автономію, самостійність, самореалізацію, а також динамічно-ситуативне коригування проблемних, акцентуованих частин особистості або трансформація їх в особистісні переваги.

На нашу думку, подальше зростання ефективності педагогічної праці полягає не лише в розширенні індивідуального репертуару засобів роботи з учнями, а й у наданні вчителю якісно нової системи психологічних технік, креативно насичених засобів і прийомів міжособистісної взаємодії з підвищеною ефективністю. Це і є головною метою нашого дослідження.

Психологічний аналіз резервів ефективності педагогічної діяльності визначив ключову область можливостей інтенсифікації та підвищення результативності педагогічної праці вчителя, що майже не потребує допоміжних ресурсів, окрім спеціальної психологічної підготовки. Це аспект ефективності індивідуального і фронтального креативно реалізованого впливу на особистість, поведінку, знання, уміння і навички учнів (І. Вачков, М.Кашапов, О.Пузірій, І.Ялом та ін.). Суть резерву ефективності полягає в можливості збільшення психологічно доцільної креативної модифікації прийомів інтеракцій (В. Барабаншиков, Л. Велитченко, Л. Мебель, Дж. Мид, У. Мишель, Д. Магнуссон, Н. Эндлер, С. Ясвін та ін.) для посилення їх якості, досягнення стійких змін в учнях за меншу кількість впливів з одночасним подовженням ефекту педагогічних дій у часі.

Отже, у ході вивчення можливостей поліпшення використовуваних вчителями прийомів і методів впливу поступово вибудовуються контури *нової концепції реалізації психолого-педагогічного впливу*, що допускає емпіричну перевірку.

Критерії ефективності впливу у методичному розумінні насамперед полягають у здійсненні окремих педагогічних впливів з мінімальними витратами ресурсів (часових, психологічних, матеріальних тощо) і виклику стійких змін стану, знань, умінь і поведінки учнів. У площині психологічної ефективності впливу визначається як багатомірна зміна інтенсивностей рис і значущих характеристик особистості, диспозицій, стратегій, установок, цінностей, емоційно-почуттєвих станів. У площині, наприклад, психотерапевтичній, ефективність впливу можна трактувати як якість роботи з частинами підсвідомого, з метою їх усвідомлення людиною, зміни значущості, енергетичної інтенсивності тощо. У площині врахування психофункціонального стану – це вплив через модулятори активності, фактори втоми, біологічні ритми уваги й концентрації та ін.

Концепція психолого-педагогічного впливу розробляється нами на основі загальної методології системного підходу. Для досягнення більшої прагматичної цінності вона будується не з рівня узагальнених термінів і теорій психології та педагогіки, а від реальності – на основі даних емпіричного дослідження. Іншими словами, у теоретичну модель "впливості" мають входити складові, що виявляються у дослідженні з урахуванням дійсної їх ваги і вкладу в

інтегральну ефективність впливу вчителів на учнів на основі факторного аналізу.

Концепція психолого-педагогічного впливу розбудовується як засіб поєднання в єдиній змістовній площині розуміння різноманітних форм, засобів, прийомів, алгоритмів педагогічної роботи та психологічних моделей, механізмів і закономірностей розвитку особистості, інтеракцій вчителів з учнями. Ключовий робочий термін концепції – *вплив*, що трактується, як внесення змін у поведінку особистості, світосприйняття, почуття та ін. Усе різноманіття засобів активності, спрямованих від вчителя на учнів, трактується як вплив. На нашу думку, такий підхід забезпечує прозоре системне вивчення проблеми успішності педагогічної діяльності.

Робочі терміни нової концепції реалізації психолого-педагогічного впливу дозволяють охопити різноманітні аспекти мікродинаміки впливу як процесу виміром інтенсивностей за певними критеріями, а саме: частоти використання різних методів впливу, морально-етичної допустимості їх застосування, ефективності в часі (стабільність особистісних змін), енергосмності реалізації впливів, вкладу методів у загальну педагогічну ефективність, успішність використання прийомів у власному виконанні вчителя, бажання вдосконалити майстерність застосування метода та ін.

У найбільш загальному розумінні *успішний педагогічний вплив* полягає в ініціюванні наступних відносно стійких змін в учнях: досягнення змін реальної міжособистісної поведінки; досягнення змін індивідуального семантичного простору особистості дитини (знань); досягнення стійкості знань і базових навчальних умінь в межах навчальних предметів; досягнення змін у системі цінностей особистості; засвоєння учнем базової психологічної структури діяльності, як основи саморозвитку і самореалізації у житті; засвоєння соціального досвіду взаємодій від міжособистісних, сімейних до організаційних, економічних, політичних та ін. Кінцева мета впливу – самостійна, гармонійна, соціально орієнтована особистість, здатна до подальшої професійної самореалізації

Глибоке засвоєння знань, вмінь чи стратегій поведінки учнями відбувається (на противагу поверхневому при сприйнятті інформації) у ході особистих дій учнів через багаторазове повторення з модуляцією факторів умов навчальних дій, а прискорене – завдяки введенню підвищених за емоційністю елементів, інтелектуальної боротьби, змагань, дискусійних інтеракцій та іншими педагогічними засобами.

Ключовим інструментом навчання виступають серії завдань учням зі сприйняття, використання, репродукування і творчої зміни різноманітних семантичних об'єктів, алгоритмів і операцій практичного характеру. Вміст кожного завдання виступає "окремим" бар'єром, подолання якого формує в досвіді учнів окремі значущі елементи (знання, уміння, якості, цінності тощо). За роки навчання в школі учні долають десятки-тисяч таких мікробар'єрів, що й призводить до розвитку особистості до певного рівня, заданого системою освіти.

Отже, педагогічний процес на рівні *окремих актів впливу* – це формування конкретних складових особистості, з акцентом на семантичних і операційних. З позиції системної методології важливо розширити розуміння результату педагогічної роботи як утворення підсистеми складових особистості, що мають взаємо інтегрований характер – знання, уміння, отримані з навчальних предметів, в дійсності будуються як змішані та взаємно проникаючі підсистеми знань і вмінь.

Окремий акт впливу – це серія сигналів, на вербальному рівні спрямована до свідомості учнів, а на невербальному є зверненням до частин підсвідомого через асоційовані сигнали (жести, міміка, інтонація, паузи, наголоси, рух, темп, відстань тощо). Отже, окремий акт впливу – це *інтегральний управлінський сигнал від учителя до учня*, що задіює рівні свідомості та підсвідомості учнів різними компонентами – сигналами елементарного рівня. У такому розумінні суті впливу вчителя на учнів міститься значний резерв удосконалення засобів психолого-педагогічного впливу.

Педагогічний процес можна розглядати як *групи і серії окремих точкових актів впливу*, що містять змішані цілі різних рівнів, обмежені в часі, мають логічну й змістовну завершеність. Уся педагогічна діяльність – це серії впливів.

На відміну від комп'ютерних пристроїв, що запам'ятовують інформацію з першого отримання, особистість учня "поглинає" новий семантичний або інший учбовий об'єкт через багаторазове його сприйняття і переживання, а прискорення цього відбувається при емоційно-почуттєвому підсиленні його суб'єктивної значущості. Учителю вимушений здійснювати чисельні *повторення впливів* з однаковим змістом і ціллю разом з модулюванням вербальних і невербальних сигналів, що надає учням досвід багатостороннього розуміння об'єкту вивчення і підсилюється психологічним ефектом новизни.

При стереотипному повторенні об'єкту навчання, без модуляції сигналів, істотно знижується сила впливу, його значущість і можливе навіть відторгнення учнями об'єкту з негативними відчуттями – педагогічно важливий об'єкт (знання, цінності) асоціюється з викликанням негативним ставленням учня, що є значною методичною і психологічною помилкою, спровокованою фіксованим педагогічним стереотипом взаємодії вчителя з учнями.

Постає теоретично і практично важливе питання: як будувати серії з послідовностей елементарних впливів, які педагогічно і психологічно мінімально достатні й суб'єктивно значущі для учнів, ефективні по силі, оптимальні за складом, гарантовано змінюють поведінку, цінності, знання і вміння, довготривалі за ефектом? Концепція психолого-педагогічного впливу пропонує будувати такі серії впливів навколо *моделей психологічних механізмів функціонування особистості*, запам'ятання, емоцій і почуттів, утворення вмінь і навичок, психологічних закономірностей міжособистісних взаємодій.

Одночасно, за рахунок багатократного розширення репертуару прийомів впливу, пропонується забезпечити можливість непередбачуваного комбінування і значної новизни для сприйняття учнями одних і тих же педагогічних об'єктів для засвоєння (ідей, алгоритмів, рис, конструктів, цінностей тощо). Це у подальшому забезпечить перехід від стереотипної конфігурації типових засобів впливу вчителів на учнів до *динамічно-ситуативного креативного конструювання впливів* інноваційного рівня якості.

Попередній аналіз альтернативних методів передачі сигналу, що виконує функцію впливу, при інтерпретації свідомим чи підсвідомим учня, у різних літературних джерелах виявлено декілька сотень на різних рівнях передачі сигналів від учителя до учнів. Тому, існує "нескінченна" можливість їх комбінування у пошуках усе більшої впливовості та виходу за межі стереотипів типового комплексу раніше завчених і стабілізованих вчителем способів впливу.

Педагогічний стереотип репертуару засобів впливу в цій статті трактується як *позитивний* у наступному розумінні. До нього входять, у кожного вчителя, власні прийоми, обумовлені легкістю й ефективністю саме для цього вчителя, відповідно до його особистісних рис і стилів взаємодії. В умовах певною мірою стресоподібного стану, типового для діяльності вчителів, ключовим чинником відбору методів впливу до індивідуального репертуару є рівень витрат учителем особистої психічної енергії. Мимовільно й неусвідомлено вчителі знижують ймовірність використання енергоємних, або ж зовсім вилучають окремі прийоми впливу з інтеракцій з учнями.

Системний психологічний вплив – це одночасне ініціювання систем соціально-психологічних, внутрішніх факторів і ситуативних умов, що призводить до дійсного розвитку особистості у розумінні глибинного засвоєння алгоритмів діяльності та ключових особистісних, суспільно та індивідуально значущих диспозиційних стратегій поведінки. Подібний психологічний рівень педагогічної роботи в більшості вчителів не розвинений або недоступний через недооцінку корисності психологічних знань.

Розподіл функцій між шкільним психологом і педагогом організаційно виправдовує недостатню увагу вчителів до якості саме психологічного впливу. Об'єм психологічно ефективних дій учителя стосовно школярів значною мірою зумовлений соціальною ситуацією цього невдалого розподілу змісту праці в сучасній школі. Вчитель має бути психологом тією ж мірою як і методистом з навчального предмету. На нашу думку, подальше збільшення ефективності педагогічної праці та інтенсивності учнівської роботи полягає не лише в розширенні індивідуального репертуару засобів роботи з учнями, а й у наданні вчителю якісно нової системи психологічних технік впливу, засобів і прийомів міжособистісної взаємодії з багатократно більшою ефективністю.

Специфіка педагогічної діяльності цілком виправдано передбачає в учителя професійно-необхідний підвищений рівень домінантності і наполегливий педагогічний тиск, що реалізується в системі стереотипізованих форм вербальної і невербальної поведінки педагогів. Якщо врахувати фактор гендера (більшість вчителів – жінки), то стиль впливу набуває емоційно-підсиленого рівня, з перебільшеною орієнтацією на статуси, відносини та вимогливістю для досягнення певних дій учнів і термінової зміни їх поведінки.

Якщо, наприклад, в умовах сім'ї (рівність подружжя) емоційний, домінантний, маніпулятивний тиск часто призводить до припинення шлюбу й мінімальності психологічних наслідків, то в умовах школи (нерівність статусів – учень не може піти зі школи) відгук на психологічно невиправданий психологічний вплив часто еволюціонує від поверхневого незадоволення до активного опору, інколи спрямовується на морально-етичні еталони вчителя, які пригнічуються в підсвідомості учнів, формує депресивні настрої. У подальшому, після закінчення учнем школи, життєві труднощі (алкоголь, наркотики тощо) призводять до правопорушень та руйнування особистості, що мають коріння в невдалих інтеракціях учителя з учнями. Отже, педагогічний вплив, методи, стилі мають не лише інструментально-методичне значення, а й зумовлюють особистісну й життєву перспективу учнів – тому проблема психологічного впливу в педагогічній діяльності потребує поглибленого дослідження.

Перший крок вдосконалення індивідуальної системи засобів впливу – істотне розширення репертуару окремих прийомів, другий – опрацювання й використання особливих *принципів, стратегій, тактик, алгоритмів впливу*. Відповідно до створюваної нами нової концепції реалізації психолого-педагогічного впливу стратегії, тактики і алгоритми мають центруватися, насамперед, на глибокому засвоєнні учнями повної психологічної структури діяльності (ціль, мотив, спосіб, реалізація, контроль, корекція) інтенсифікації і раціональній організації ними власної життєдіяльності з глобальним підсиленням мотиву самостійного розвитку, самонавчання та професійної самореалізації. Окрім цього, важливим ключовим доповненням є формування просоціальної системи цінностей цивілізаційного рівня, а також досягнення вищого рівня особистої енергії та вміння вільно керувати власним психофункціональним станом.

На нашу думку, ініціювання в учнів високого рівня особистої енергії і активності, при наявності соціально прийнятних цінностей, орієнтації на самостійність у навчанні та розвитку з одночасним вмінням ставити цілі, діяти, контролювати свою діяльність і коригувати за помилками є найбільш вдалою, психологічно і педагогічно бездоганною стратегією діяльності вчителя.

Поряд з цим, пропонується *стратегія конструктивної прагматизації* змісту навчання, виховання й усіх форм педагогічної діяльності, що стало дуже актуальним у контексті суспільно-економічних і політичних змін, без чого по закінченні навчальних закладів молодь залишається непристосованою до реальної структури суспільних відносин і не досягає успішного функціонування через ідеалістичність або непрактичність засвоєних у системі освіти конструктивів і цінностей.

На рівні педагогічної методики ця стратегія полягає в повсякденному наданні учням усвідомлення того, як надані їм знання можуть бути застосовані для досягнення певних цілей у конкретному робочому контексті, що недостатньо пізнання заради самого пізнання чи переживання почуттів, знання має надати людині все більшу ступінь особистої, суспільної і творчої свободи на рівні практики життєдіяльності. Отже, окремі акти педагогічного впливу мають бути спрямовані на компоненти таких інтегральних стратегій, що дозволить вивести особистість учня на рівень успішного самонавчання і саморозвитку, навіть за відсутності впливу вчителя.

З набуттям педагогічного досвіду комбінування різних засобів впливу на учнів та відкидання недієвих формує в кожного вчителя власну індивідуальну конфігурацію засобів впливу, яку можна визначити, як *інтегральний стиль впливу*. Поступово він набуває автоматизованості та реалізується майже без свідомих зусиль – стереотипізується на весь час подальшої педагогічної діяльності.

У вчителів з інноваційною спрямованістю відбувається якісно інший процес вдосконалення засобів впливу. Відповідно до психологічної структури творчості увага і дії таких вчителів коливаються між раціональною апробацією різноманітних методів впливу і спонтанним інтуїтивним обранням різних сполучень методів відповідно педагогічній ситуації, що склалася. Такі переходи потребують багато особистої психічної енергії, інтенсивної спрямованості на вдосконалення власної педагогічної діяльності, тому для значної частини вчителів інноваційний підхід не притаманний.

Через певний період свідомого комбінування прийомів впливу, такі вчителі досягають певної межі професійного

розвитку, яку можна назвати границею де починається педагогічне мистецтво впливу. Накопичений досвід свідомого комбінування також призводить до автоматизму виконання впливів – це принципово інший спосіб, що можна визначити як інтуїтивне, креативне комбінування з тенденцією до новизни сполучень складових акту впливу. Саме це відрізняє інноваційних педагогів від інших типів учителів, де автоматизований стереотип роками не змінюється, а засоби впливу чітко відповідають головним класам проблемних педагогічних ситуацій.

Отже, *мистецтво педагогічного впливу* досягається внаслідок накопичення певної критичної маси свідомо засвоєних і відтєнованих прийомів, інтенсивного їх комбінування, що поступово автоматизуються, але зберігають високий рівень новизни. Перехід від стереотипізованого педагогічного стилю впливу до *креативного конструювання впливів рівня мистецтва* потребує інтенсивної інноваційної спрямованості, активності та високого рівня особистої психічної енергії.

Отже, запропонований погляд дозволяє по-новому вивчити проблему *успішності викладання* в контексті концепції впливу, а це, у свою чергу, й забезпечить істотне підвищення якості взаємодій учителя й учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Велитченко Л. К.* Діалог як засіб організації педагогічної взаємодії / Л. К. Велитченко // Творча особистість вчителя: Проблеми теорії і практики: Зб. наук. пр. – К., 1997. – С. 229-231.
2. *Велитченко Л.К.* Підготовка майбутніх учителів до педагогічної взаємодії / Велитченко Л.К. // Тез. конф. "Підготовка педагогічних кадрів і діяльність навчальних закладів нового типу в системі національної освіти: досвід і перспективи розвитку". – Т.І. – Чернівці: ЧДУ, 1998. – С. 179-182.
3. *Воронюк І.В.* Успішність викладацької діяльності як фактор психолого-педагогічного впливу вчителів на учнів / І.В. Воронюк // Успішність особистості: потенціал та обмеження: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 18 березня 2010 р.) / [За редакцією М.Л. Смольсон, Л.М. Зінченко]. – К., 2010. – С. 55-59.
4. *Касицина Н.В., Михайлова Н.Н., Юсфин С.М.* Четыре тактики педагогики поддержки. Эффективные способы взаимодействия учителя и ученика / Н.В. Касицина, Н.Н. Михайлова, С.М. Юсфин. – СПб.: Агентство образовательного сотрудничества, Образовательные проекты, Речь; М.: Сфера, 2010. – 158 с.
5. *Москаленко В.В.* Психология социального влияния: навч. пос. / В.В. Москаленко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 448 с.

Подано до редакції 26.09.11
